

Část IV. Od morálního k posvátnému

11. Moralita: od relativismu ke vztahové odpovědnosti

Mým cílem v těchto posledních dvou kapitolách je otevřít dialog o morálních a duchovních důsledcích vztahové bytosti. Tento krok pro mě není lehký. Moji kolegové jsou odborníci především ve společenských vědách. V tomto prostředí je na morální a duchovní závazky pohlíženo obvykle s podezřením. Solidní vzdělanci se v této tradici snaží popisovat, odhalovat a vysvětlovat svět, ne rozhodovat o tom, jak by lidé měli žít své životy. Nebo, jak se často říká, vzdělanost by měla být zaměřena na to, co je tím případem, ne to, co by mělo být. V tomto pohledu by naše nástroje analýzy a naše přísné metody měly v konečném důsledku vnést jasno do toho, jaký svět je, ale otázky typu „co je dobré“ budou vždy přebývat ve stínu subjektivity.

Otázky spirituality jsou značně problematické. Vědecká tradice je do velké míry dítětem osvícenství, a tak hraje důležitou roli při kritice toho, co je považováno za škrtící účinky temného období náboženských dogmat. Vědecký výzkum je často vnímán jako vrchol osvícenského myšlení a nyní slouží jako jeden z nejsilnějších hlasů sekularismu v současném světě. Vědecké závazky například k materialismu, objektivitě a determinismu obvykle slouží k varování, nestaví-li se rovnou jako protichůdný prvek – k náboženským nebo duchovním tradicím¹. Opořčení které někteří vědci chovají k teorii "inteligentního designu" je jen jeden nedávný příklad. I v náboženských studiích učenci široce píšou o různých duchovních tradicích. *Obhajovat* je by ale ohrozilo jejich status učence. Oslavovat svá duchovní přesvědčení hraničí se snahou někoho obracet na víru, a jak se tvrdí, bylo by klapkami na očích kapacity studentů pro objektivní a racionální úsudek.

Nebylo by moudřejší nechat případ vztahové bytosti tak, jak je? Neztratí návrhy z předchozích kapitol svou sílu tím, že se pustíme do dobrodružství temných otázek morality a spirituality? Pro některé čtenáře by skutečně toto mohlo být výsledkem. Ale já to vidím tak, že následující řádky jsou zcela zásadní. Jak je uvedeno v sedmé kapitole, vědecký svět se ve svém osvícenském tažení blíží nebezpečné omezenosti. V každodenním životě jsme neustále konfrontováni s otázkami morální a duchovní povahy. Otázky války, životního prostředí, imigrace, potratů, trestu smrti, minimální mzdy, nafukování platů, pornografie a podobné nás ponořují do komplexních otázek morality. Neexistuje žádný únik před otázkou, jak *bychom měli* žít. Vyhnout se otázkám spojených s *mělo by*, k čemuž nás zve věda, by znamenalo opouštění odpovědnost vůči vztahovému světu, který vědu činí vlastně vůbec možnou.

¹ Existují výjimky z tohoto všeobecného vyhýbání se duchovním otázkám jak v přírodních, tak společenských vědách. Z iniciativy Templeton Foundation (www.templeton.org) bylo vyvinuto značné úsilí, aby byli získáni jak vědci tak teologové pro společné diskuze, které by propojily jejich úsilí. Z velké části nicméně tyto pokusy chápaly vědu jako základnu jistého vědění, kterému musí teologické myšlení odpovídat. Také najdeme řadu ambiciózních snah transpersonálně orientovaných odborníků ve společenských vědách, snah poskytnout základy pro duchovní zkušenosti a přesvědčení. Viz např. Wilbur, K. (2006) *Integral spirituality: A startling new role for religion in the modern and postmodern world*. Boston: Shambhala. Nicméně tyto snahy se většinou vědeckými obory neberou vážně.

Stejně tak jsme konfrontováni se světem, ve kterém hrají náboženská vyznání nesmírně důležitou roli, a to nejen pokud jde o nejhlubší závazky lidí, ale i o život a smrt milionů lidí. Pro vědecké společenství není dost, že samolibě vidí náboženské tradice jako ráj mytologie. Je-li vědeckou prací významně přispívat kultuře, která ji nese, pak je otevřený dialog nezbytný. Selháváme-li v takovém dialogu, ustavuje se tím jen další ostrov praxe, separovaný od ostatních oceány odcizení.

Stejně tak není intelektuálně obhajitelné, aby se činil silný rozdíl mezi morální subjektivitou a vědeckou objektivitou. I přes to, že po dlouhou dobu se tvrdí opak, nelze oddělovat „je“ od „mělo by“. Vědecká společenství se ničím neliší od spiritualistických společenství v tom, jak vytvářejí myšlenkové reality - například atomy, sociální struktury, nevědomí v prvním případě, a duchovní uvědomění, posvátnost, Boží vedení ve druhém. Nejdůležitější ovšem je, že oba jsou nasycené hodnotami, s tím, že věda klade důraz na hodnotu spolehlivé predikce a mnohá náboženství oceňují uctívání a soucit. Bohužel, protože do velké míry fungovaly jako samostatná území, obě tradice se snažily pouze rozšířit své hranice a vzdělávat svět do svých vlastních ohraničených forem života. Nicméně ze vztahové perspektivy se potřebujeme ptát, ne která je ta více platná s ohledem na její popis světa, nebo která se snaží o nejvyšší hodnoty; je možné koupit si platnost a hodnoty pouze v té měně, která je přijímána v příslušné společnosti. Spíše se můžeme ptát, jaké jsou globální důsledky těchto diskurzů? Co se stane s našimi vztahovými životy, když obýváme jeden jako protichůdný (nebo jdoucí bok po boku) k druhému?

Jedním z největších, nejzásadnějších problémů, kterým čelí všechna náboženství naší doby, je jejich vztah k vědě.

—Keiji Nishitani

□

Důsledky vědeckého diskurzu a praxe, která jej doprovází, jsou všude s námi. Z největší části věda postupuje tak, aniž by jí byly kladeny otázky širší společností. Je zde velká vděčnost za příspěvky, které věda učinila v léčení nemocí, využití energií, podpoře technologií dopravy, a ještě tolik dalšího. Přesto najdeme kritiky, kteří tvrdí, že vědecká perspektiva potlačila diskuzi o hodnotách a spiritualitě, vedla k vykořisťování zdrojů Země, přizvala materialistickou orientaci do života a mezilidských vztahů, a další². Miliony odvodily smysl a hodnotu z duchovní nebo náboženské orientace života a shledaly jejich přínos pro zachování morální společnosti neocenitelným. Zároveň bezpočty jiných byly a nadále jsou popravovány ve jménu náboženství. Nejsou to jen záležitosti vyžadující pokračující dialog, ale když opustíme otázku po tom, co je vyšším popisem světa, obě společenství se mohou užitečně otevřít alternativním myšlenkám. Dosud jsem v této knize šel vědeckou cestou. V tomto kontextu považuji za nezbytné zapojit tradice posvátnosti.

□

Mé důvody pro zahrnutí spirituality v této knize se také narodily ve vztazích; mnozí z mých drahých přátel a kolegů mají hluboké závazky k duchovním tradicím. Přehlížet jejich investice by nejen omezovalo náš vztah, ale přerušilo by širší vztahový proud, jehož jsme součástí. Bylo by to vetnutím zbytečného klínu mezi komunity vztahů, které si vzájemně přinášíme. Zde doufám v to, že hranice separace se změkčí.

□

² Viz například Nelson, L. H., and Nelson, J. (Eds.) (1996). *Feminism, science, and the philosophy of science*. Dordrecht: Kluwer; Aronowitz, S. (1988). *Science as power: Discourse and ideology in modern society*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press; Keller, E. F. (1986). *Reflections on gender and science*. New Haven, CT: Yale University Press; Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. New York: Routledge.) Stejně tak z různých úhlů pohledu má diskurz posvátného jak pozitivní, tak negativní důsledky.

V této kapitole se konfrontuji s výzvou morálního dobra. Začnu s kritickou výzvou pro ty, kteří usilují o vytvoření morální základny nebo základních etických principů, kterými se řídí lidské chování. V tomto bodě problematického úsilí budu zkoumat morální důsledky vztahového bytí. Zde nejprve rozeznáváme potenciál všech vztahů vytvářet morální dobra.

Pojmenuji tento proces jako *moralitu prvního řádu*. Pak se budu potýkat s výzvou mravního relativismu. Jak zjistíme, při generování závazků prvního řádu k dobru dochází také k vytváření vnější domény, která je méně než dobro. Nastává odcizení, a je-li dostatečně ohrožující, snažíme se kontrolovat nebo odstraňovat "to zlé vnější." Existuje pak rozkol v spoluvytváření. Pak otevírám diskusi o *moralitě druhého řádu*, etice, která nehledá základy a udržuje možnost spoluvytvářet dobro. V důsledku se budeme pohybovat směrem k pozici odpovědnosti za vztahy samé. Zakončuji kapitolu krátkou diskuzí o vztahové odpovědnosti v praxi.

Výzva morálního chování

Problém zla je běžnou součástí každodenního života. Ranní zprávy jsou plné zpráv o přepadeních, vraždách, politické utlačování, válkách, a dokonce i genocidách. Zdá se, že jsme zahlceni konáním zla, se kterým jsme jen málo schopni něco dělat. Ale otázka morálního dobra není jen otázkou toho, co se děje v médiích. Je přímo před námi - v tom, jak lidé řídí svá auta, porušují sliby, vyhýbají se placení daní, plýtvají energetickými zdroji, říkají rasistické vtipy, jsou lhostejní k potřebným, a tak dále. Je také v našich rodinách, když rodiče zápasí s dětmi, které lžou nebo šikanují, děti zápasí s chybějícími nebo bezcitnými rodiči a manželé bojují s navzájem už ošumělým chováním.

Blízkým společníkem našich morálních útrap je neutuchající pocit „kdyby jen.“ Kdyby jen lidé byli oddaní morálním a etickým principům, kdyby jen si byli vědomi toho, co je správné a co špatné, kdyby jen se mohli pustit svých zlých cest, kdyby jen se mohli navzájem milovat. A tak se stane, že se snažíme předat naše ideály našim dětem, podporujeme své náboženské instituce, vytváříme pravidla a sankce v organizacích, navrhujeme zákony a stavíme rostoucí počet věznic. Příspěvek vědeckého světa tady má formu zdůvodňování různorodých principů či pravd. Od Aristotela po MacIntyre, Nussbauma a McCloskeyho je neustále přítomno filozofické zvažování³. Přesto se zdá, že tento obrovský rozsah snah a úsilí udělal jen žalostně malý rozdíl. Nikdy jsme se neocitli bez velkého množství zla.

Samozřejmě že všechny tyto pokusy formovat, tvarovat, zvát a kontrolovat jsou ve službách vytváření morální a ctnostné společnosti. Ale uvažujme opačnou cestou: Prakticky všechny tyto snahy o vytvoření dobré společnosti současně přispívají k předpokladu ohraničených nebo oddělených bytostí. Přinejmenším v západní kultuře prakticky všechny principy, trest a chvála směřují k jednotlivým subjektům. U soudů tradičně pojmáme osoby odpovědné za své činy. V organizacích je to individuum, na koho ukazujeme ve rčení „Dolar končí tady.“⁴ A v každodenních vztazích činíme

³ Viz například MacIntyre, A. (1988). *Whose justice, which rationality?* Notre Dame: University of Notre Dame Press; McCloskey, D. N. (2007). *The bourgeois virtues: Ethics for an age of commerce.* Chicago: University of Chicago Press; Nussbaum, M. (1990). *Love's knowledge, essays on philosophy and literature.* New York: Oxford University Press.

⁴ pozn. překl. Americké rčení, pochází z napsu amerického prezidenta Harry S. Trumana v jeho kanceláři. Svým významem odkazuje na nejvyšší zodpovědnost, kterou má prezident ve svém úřadu, přeneseně pak v organizacích označuje toho, kdo „drží opraté“

osoby odpovědné za pozdní příchod, za to, že jsou hrubí, opilí, nenasytí nebo necitliví. Morálním atomem v západní kultuře je zásadně jednotlivec. A tímto způsobem tradice mravních hodnot vytváří realitu odloučení - já stojím zde a ty tam.

Jak předkládám v první kapitole, ve světě zásadního rozdělování je osobní „well-being“ (pozn. překladatele: dobré žití, pohoda, dále jen: životní spokojenost) otázkou hlubokého znepokojení. Musím se nejdříve postarat o sebe, a v zásadě je vaše životní spokojenost primárně jen vaší věcí. A skutečně, ve světě omezených zdrojů může vaše blaho soupeřit s mým. V této souvislosti je možné skutečně pochopit, proč vlastně západní morální kodexy tak vysoce hodnotí „konání dobra pro druhé.“ Od raného přikázání Starého zákona „Miluj bližního svého jako sebe samého“, k Levinasově vizi základní povinnosti k ostatním⁵ předpokládá, že morální dobro je dosahováno skrze lásku, péči, milosrdenství a oddanost spokojenosti druhých. Takové imperativy nám dávají smysl v první řadě proto, že pojmáme lidské bytosti „prostě přirozeně“ usilující o své vlastní dobro. Takže, protože jsem dostatečně ponořený v západní kultuře a rezonuji tedy s takovým pojetím, musíme také poznat, jakým způsobem tyto imperativy přispívají k tradici ohraničené bytosti. S každou výzvou, abychom byli uvážliví, pečující či soucitní a s každým připomenutí „dělat pro druhé“ jsme současně informováni, že jsme oddělení a že náš přirozený instinkt je sebeuspokojení.

□

Zvažte obvyklé výzvy k tomu, být milosrdný, milovat druhé či o ně pečovat. My všichni jsme takto vyzýváni; v té či oné době mnoho z nás chtělo zasvětit svůj život pomoci druhým. Tato výzva pak spočívá v pozvání hrát roli ve velkém příběhu (pozn. překladatele: „grand stories“, pojem z *narativních teorií*) o mravních hodnotách. Získáváme vynikající smysl pro transcendentní hodnoty skrze oddanosti dobru druhých. Nicméně, musíme si také uvědomit, že se jedná o příběh, ve kterém je tím privilegovaným dárcem. Jsem to „já“, kdo dává, a kdo je tím tedy požehnan. V tomto příběhu je ten, kdo přijímá, zvýhodněný pouze v materiálním hledisku. „V nebi“ tím nic nezískáme, že byl náš hlad ukojen nebo naše nemoc vyléčena. A běda obdarovávanému, který je nevděčný. Opovrhovat dárcem, který se pro nás obětoval, tím získáváme opovržení všech. Příběh o lásce ke svému sousedovi není pak příběhem o vztahu, ale příběhem o hrdinovi něčího já.

□

Existují životaschopné alternativy k vytvoření a posílení morálních kodexů řídících a kontrolujících individuální chování? Uvažujme možnosti z hlediska vztahových bytostí.

Nemorálnost není problém

Běžně předpokládáme, že svět trpí, protože jsou lidé, kteří mají vadný smysl pro svědomí, kteří sledují své cíle bez ohledu na jejich důsledky pro ostatní, nebo jsou prostě „špatnými vejci.“ Je to jejich činy, které musí být kontrolovány nebo eliminovány. Nicméně, dovolte mi navrhnout opačnou hypotézu: netrpíme absencí morality ve světě. Spíše v jistých důležitých ohledech trpíme jejím velkým množstvím. Co může zachránit takový návrh od absurdity? Zvažte tuto otázku ze vztahového hlediska: Pokud se domníváme, že vše, co chápeme v životě za smysluplné, je ve vztazích, pak musíme také vidět vztahy jako zdroj našich představ o dobru a zlu. Všechny živé vztahy přinášejí alespoň základní porozumění tomu, co je dobré verus špatné. Taková porozumění jsou nezbytné pro udržení vzorců koordinování se. Odchylky od přijatých vzorců představují hrozbu. Když jsme vyvinuli harmonické způsoby vztahování se – mluvení a jednání – docházíme tím k hodnotě „naš způsob života.“ To, co zasahuje, narušuje nebo ničí tento způsob života, se stává zlem.

□

⁵ Viz například: Levinas, E. (2005). *Humanism of the other*. Evanston: University of Illinois Press.)

Není divu, že pojem etika je odvozen z řečtiny, ethos - v podstatě zvyky lidí; nebo že termín morálka vychází z latinského kořenu, mos nebo mores, což dělá rovnítko mezi morálkou a zvykem. Přijaté konvence tvoří základ pro dobro⁶. Racionální zdůvodnění přichází až poté.

□

Chápejme tento proces vytváření dobra v rámci vztahu jako základ *morálky prvního řádu*. Pro fungování v rámci jakéhokoli životaschopného vztahu bude potřeba přijmout hodnoty vlastní vzorcům tohoto vztahu. Morálka prvního řádu je tu, například když učím třídu studentů. Vytváříme a udržujeme, co se stalo „dobrem pro nás.“ V tomto případě tu nejsou žádná vyslovená pravidla, žádné morální příkazy, žádná listina práv pro studenty a učitele. Pravidla jsou všechna jen nevyslovená, ale dotýkají se ve skutečnosti všeho, co děláme, od tónu a výšky mého hlasu, mého postoje a směru mého pohledu až po intervaly, během nichž studenti mohou mluvit, hlasitost jejich hlasu, pohybu rtů, nohou, chodidel a rukou. Jeden špatný pohyb - hlas je příliš hlasitý, pohled vypadá lstivě, nohy se šoupují příliš nahlas, rty udělají zvuk polibku – a kdokoli z nás se stává terčem podezření⁷.

V případě samotné morality prvního řádu, není možné vybrat si zlo. To znamená, že v hypotetickém případě plného ponoření v jednom vztahu a jenom v tomto jednom vztahu, člověk by nemohl jinak než nevystoupit ani o krok mimo stávající vzorce koordinace. Udělat tak by bylo prostě nesrozumitelné. To, že „dělat zlo“ je nesmysl, je všudypřítomné. Například v případě třídy, nenakopnul bych ani neudeřil studenta, moji studenti by ani nespádli na podlahu, ani nevyhodili židli z okna. Neuděláme tyto věci ne proto, že jsou zakázané; tyhle věci neuděláme, protože jsou pro nás nesrozumitelné. Nikdy by členy třídy nenapadlo, aby vyhodili židli z okna. Jen dále pokračujeme v životě běžného vyučování, protože je to náš způsob života. Nakonec tedy morálka prvního řádu znamená být rozumný v rámci daného způsobu života. Ve stejném duchu většina lidí nepřemýšlí o tom, že by zavraždili svého nejlepšího přítele, a to ne z důvodu nějakých zásady, kterým byly vystaveni ve svém raném dětství, a ne proto, že to je nezákonné. Spíše je to prostě nemyslitelné. Stejně tak by bylo nemyslné vymanit se z rytmu tance ve stepu, na bohoslužbách nebo potopit něčí hlavu do polévky, když spolu jíme. Žijeme naše životy většinou v pohodlných domech morálky prvního řádu.

Morálky jsou problémem

Takže se můžeme ptát, co je zdrojem zlých činů? Proč je všude zřejmé, co znamená dělat něco špatného? Ironicky, odpověď najdeme ve výsledcích morálky prvního řádu. Morálka prvního řádu se vytváří všude tam, kde se lidé setkávají v produktivní koordinaci (spolupráci). Jak se snažíme nalézt vzájemně uspokojivé způsoby dělání věcí společně, začínáme tím vytvářet lokální dobro, „způsob, jakým děláme věci.“ Výsledkem jsou bezpočty tradic dobra a všude, kde se lidé úspěšně scházejí, dávají se do pohybu nové možnosti. To vede k produkci různých dober v hlavních náboženských tradicích světa, spolu s tradicemi vlády, vědy, vzdělání, umění, zábavy a tak dále. Také existují bezpočetné lokální tradice dobrého spočívající v rodinách, přátelstvích a společenstvích. Všechny udržují vizi toho, co je morální chování, někteří posvátné a další světské, některé vysloveně a jiné implicitně. A na nich spočívají nově vznikající a rychle se rozvíjející vize dobrého: zdravý způsob života, práva žen, boj proti globalizaci, proti válce, testování na zvířatech, anti-psychiatrické hnutí, veganství, ekologie, práva homosexuálů a tak dále. Vytváření různých hodnot nemá konce.

□

6 Pro bližší seznámení s tímto rovnítkem viz Eliade, M. (1987). The sacred and the profane: The nature of religion. New York: Harcourt Brace Jovanovich

7 Viz také: Peperzak, A. (1997). Before ethics. New York: Prometheus Books.)

Genezi zla nacházíme v zmnožování dobra. Za prvé je tu půda připravená pro to, co bychom mohli nazvat *ctnostným zlem*. Tím odkazují na to, že když někdo přijímá ctnosti určité tradice, zároveň tím deklaruje, že zlem je to ostatní. Například ten, kdo obhajuje možnosti výběru je v určité tradici ctnostným, ale zlým v táboře bojujícím za volby směřované vždy k zachování života na Zemi, anti-psychiatrem opovrhne psychiatrická profese, fundamentalistické křesťanství je diskreditováno fundamentalistickým muslimstvím, a tak dále skrze celé spektrum různého dobrého. Ve vesmíru mnohosti různých dober, jakékoli ctnostné jednání je předmětem nesouhlasu mnoha jiných alternativních tradic. Obvykle jednáme ctnostně ve vztazích, které máme v našich rukách, a vyhýbáme se pohledu těch, kteří by shledávali takovou ctnost zlem. Dokonce i místnosti domova mohou být použity k zakrytí toho, co je rozumné a žádoucí v jednom vztahu (např. s ve vztahu s manželem), ale co by bylo hnusné v jiných vztazích (např. ve vztahu s nějakým dítětem). Pro mnohé z nás platí, že ctnostné zlo pronásleduje naše každodenní vědomí. Je tomu tak proto, že neseme stopy nesčetných vztahů, které všechny nesou své vlastní nástroje pro vytváření vlastních vizí dobra (viz kapitola 5). V každém závazku k nějakému činu odsouváme stopy nespočetných soupeřů, kteří mají menší status. A tak: je dobré, abych dokončil svou práci v kanceláři, ale je také dobré, abych byl doma se svou rodinou. Je dobré přijet včas, když jsem pozván na večeři, ale je také dobré dodržovat povolenou rychlost. Je dobré cítit radost z něčí lásky, ale je také dobré cítit potěšení z lásky někoho jiného. Je dobré bránit svou vlast, ale je také dobré vyhnout se zabíjení druhých. V každém výběru jsem morální i nemorální. Protože v každém vztahu, kterého jsem součástí, mohu jednat tak, že tyto činy mohou být příšerné z hlediska jiného vztahu, kterého také mohu být součástí. Protože jsme ponořeni do mnohočetných dober, potenciálně se odcizujeme jakékoli aktivitě, které se účastníme. Nosíme si do všech vztahů - dokonce i do těch, které pro nás mají velký význam - schopnost shledat zvyklosti těchto vztahů prázdnými nebo dokonce odpudivými. V každém okamžiku hlas nesouhlasícího soudce nakukuje přes naše ramena.

□

Boje svědomí nejsou boje mezi dobrem a zlem, ale mezi konkurenčními dobry.

□

Přesuňme naše zaměření směrem k ohavnějším činům - loupežným přepadením, vydírání, znásilnění, obchodování s drogami nebo k vraždě. Právě tady nacházíme nebezpečnou změnu v hledání dobra. Drobné přestupky každodenního života jsou často přehlíženy, přehodnoceny nebo prominuty. Nicméně v případě těchto destruktivnějších činů, cítíme nutkání k jejich odstranění. Toho je typicky dosahováno prostřednictvím různých forem obrany (dozor, policie), omezení (věznění, mučení) nebo radikálněji vyhlazení (trest smrti, invaze, bomby). Je to právě nutkání k odstranění, co nás přesouvá od registrování ctnostných zel k tomu, na co se můžeme dívat jako na zlé ctnosti, to znamená ve jménu ctnosti či pravdy odstraňování nějakých zel, která se jeví jako ctnost či pravda někým jiným.

□

Zlost je cena, kterou platíme za to, že se připojujeme k nějakému úzkému pohledu na to, co je správné. (*Pozn. překladatele: zlost – v angl. anger; v českém jazyce dává podivuhodnou souvislost kořen tohoto slova s tímto výkladem zla a dobra.*)

-John Kabat-Zinn

□

Zdaleka nejvíce zřetelným a nejvíce smrtícím výsledkem tohoto nutkání k odstranění zla je vytvrzení skořápky oddělující skupiny vztahů - rodiny, komunity, náboženství, národy, etnické tradice a tak dále. V návaznosti na diskusi o spojování se a barikádách (kapitola 6), ti, kdo se zavázali k vyčleňování „těch zlých druhých“ získávají hodnotu v očích svých lidí proto, že trestají a ničí ostatní. Hašení zla je opojným elixírem. Zároveň ti, kteří jsou terčem tohoto odstraňování se často přesunou ke kolektivní

odvetě. Jak si tito odsouzení uvědomí své společné utrpení, jejich vlastní morální pozice získává váhu a stává se plněji artikulována. A v té chvíli protiútočí ve jménu ctnosti. Výsledkem je samozřejmě známý scénář vzájemného ničení. „Ty jsi poškozený, a to je dobře,“ „Zničil jsem tvé děti, a jsem tím požehnán.“

Jakmile je tanec smrti v plném proudu,
není hlavním nepřítelem ten druhý.
Je jím tradice této choreografie.

Vstříc morálce druhého řádu

Jak jsme zmínili, produkce Dobra vytváří podmínky pro to co „není dobré“, pro zlo. Ve skutečnosti, dokud uskutečňujeme koordinované akce směřující k harmonii a naplnění, tak věci jako odcizení a konflikt doslova čekají za dveřmi. Vzhledem k rychlému rozvoji a rozšíření komunikačních technologií – email, mobily, internet, atd... – se pak potenciál pro konflikt rychle zvyšuje. S každým novým vztahem se do oběhu dostává nová tvorba hodnot (nebo jejich devalvace); skupiny pak mohou takové spojení udržovat navzdory času a geografickým hranicím. Jak se svět stává stále menší, stává se také fragmentárnějším. Nicméně, zatímco protichůdné napětí jsou prakticky nevyhnutelné, nepřátelství, krveprolití a genocida nejsou. Konfliktní pojetí dobra budou vždy s námi. Výzvou pak není to, snažit se vytvořit bezkonfliktní existenci, jako spíše přijít na způsoby, jak přistupovat ke konfliktu, aby to nevedlo ke snaze o vzájemné zničení. Jak se s tím potýkáme vzhledem k podmínkám lidské sou-činnosti?

Jednou z nabízejících se možností je připojit se k hledání univerzální etiky, zahrnující všechny, a umožňující nám překonat naše vzájemné nepřátelství. Chovám určité sympatie k tomuto pohledu. Například, vzhledem k mé kulturní historii, univerzální etika lásky, sou-citu, péče, nebo oběti pro druhé vystupuje rychle do popředí. V rámci něčeho jako „světského proudu“ chovám také velký obdiv k hnutí za lidská práva. Zároveň mám ale značné výhrady k výsledku těchto různých snah a činností. Dokonce i když panuje široká shoda v nějakém všeobecném dobru, výsledkem je hierarchie, ve které dobro a zlo slouží jako dva protipóly. Je to také hierarchie určená ke kontrole toho horšího spíše než dobra. Univerzální dobra jsou vlastně založeny na úmyslu eliminovat nějakou formu jednání, které se zdá být rozumné a správné nejméně z jednoho dalšího úhlu pohledu⁸ Jakmile jsou národ nebo lidé osočováni pro porušování lidských práv, dochází opět k izolaci.

-

I v závazku k univerzální lásce odsuzujeme jednání z nenávisti.

-

Rozvratný potenciál abstraktních dober je ještě zesilován skutečností, že nám neříkají kdy a jak mohou být uplatněny. Prostě nelze jednoduše a bez pochyb odvodit konkrétní jednání od abstraktní

⁸ související je tvrzení Hauka Brunkhorsta o tom, že abychom dosáhli lidských práv, potřebujeme „juridifikaci“ globální společnosti. Viz. *Solidarity: From civic friendship to a global legal community* (Jeffrey Flynn, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press, 2005

ctnosti nebo lidského práva⁹. Nenajdeme nic v hodnotách spravedlnosti, rovnosti, soucitu, nebo svobody, co vyžaduje nějakou konkrétní formu jednání. A tak každé jednání, které je odsouzeno ve jménu nějaké abstraktní hodnoty může být klidně použito pro její obranu. Ve jménu svobody americká vláda potlačovala své menšiny (Africké a původní Američany), uvěznila občany dodržující zákony (např. japonští Američané za 2. světové války) a napadla jiné národy aniž by k tomu byla vyprovokována (Irák).

⁹ pro nahlédnutí do diskuze o nedostatečnosti abstraktních morálních principů, vyhledej: Nussbaum, M. (2001). *The fragility of goodness: Luck and ethics in Greek tragedy and philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press; and Logstrup, K. E. (1997). *The ethical demand*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.

Nechte ho výt
Zaslouží si to ...
On je zloděj, vrah, pedofil
Monstrum mezi námi.
Nikdy nebyl jedním z nás
Nikdy neposlouchal, nikdy mě slyšel
Ani jako dítě.

Courtesy: Regine Walter, Artist

To nemluvě o hrůzách, které byly způsobeny na Zemi těmi, kteří vzývali jméno Ježíše nebo Mohammada. Nabádání k tomu milovat druhé, snažit se o spravedlnost, prosazovat rovnost mohou být všechno výzvy k jednání proti zlům tohoto světa. Tyto jednání mohou být ale vskutku krvavé¹⁰. Na druhou stranu, je mnoho těch, kteří jsou schopni akceptovat vícero morálek jako nedílnou součást sociálního života. Jak bylo předneseno (*zřejmě někde dřív v textu, poz. překl.*) „*Je mnoho způsobu, jak vidět svět; nechte nás žít se vzájemným respektem.*“ Přesto, tento pohled je ostře kritizován pro svůj „morální relativismus“. Morálními agnostiky, kteří vypadají, že se domnívají, že jeden morální postoj je stejně dobrý jako jiný, je pak opovrhováno. Nebojují za nic; ničemu se nebrání. Neinvestují nic do budoucnosti, ani se nepřidávají do opozice proti nespravedlnosti. Z mého pohledu, taková kritika „relativismu“ je dosti přehnaná. Pokud jsou morální relativisti označeni jako ti, kteří věří, že všechny morálky jsou stejně platné nebo stejně obhajitelné, tak musím přiznat, že jsem ještě žádného nepotkal¹¹. Pojdme nahradit označení morálního relativismu více odpovídajícím konceptem *morálního pluralismu*. Morální pluralisti jsou ochotni přijmout určitou morální tradici, i když nemůže být ospravedlnitelná ve všech světech. Jsou zcela otevřeni preferovat určitou formu života a pracovat na budoucnosti, která její hodnoty realizuje. Nicméně, pluralistům tato preference neposkytuje ospravedlnění pro eliminaci jiných tradic. Pluralista obvykle volí pro toleranci. Člověk je tu přizýván k tomu, aby porozuměl jiným tradicím a uvědomil si, proč věří tomu, čemu věří. Budhistický filozof, Thich Nhat Hanh s tímto přístupem rezonuje ve své práci o osvíceném stavu omni-parciality (něco jako různosti v jednotě). Zde je mým ideálem odpovědět těm, kteří praktikují nějaké morální tradice se vcítěním/soucitem (orig.: compassion)¹².

Láká mě tento ideál, ale z mého pohledu tolerance a soucit/vcítění upřednostňované pluralismem nás nemusí dostat dost daleko. Je jednoduché tolerovat, když „morální selhání“ druhých jsou nepodstatné nebo neobtěžující. Nicméně, velmi často to tak není, a neutuchající prameny tolerance jsou rázem vyčerpány. Když jsme (my na západě) konfrontováni s tím, co vidíme jako sexuální otroctví, rasové předsudky, potlačování ženských práv, nekontrolovatelné zabíjení v ostatních kulturách, jsme znepokojeni. Jako „Západáci“ (Westerners) můžeme sotva tolerovat životní podmínky zavedené Talibanem v Afghánistánu; stejně tak muslimští fundamentalisté pochopitelně zděšení tím, co vidí jako sexuální zvrácenosti Západu. Navzdory západnímu důrazu na svobodu, netolerovali jsme expanzi nacistického Německa, apartheid v Jižní Africe, nebo genocidu v Bosně. A jsme nespoutaně hrdí na naše jednání. Morální pluralismus je ale spící tygr.

Na tomto místě považuji za užitečné vrátit se k vizi vztahové bytosti (relational being). Jak bylo navrženo, morální hodnoty se rodí prostřednictvím kolaborativního/spolupracujícího jednání. Prostřednictvím společné akce vycházíme s vizí uspokojivého života; dosahujeme harmonie, důvěry a směřování. Zde také leží základy pro morálku prvního řádu. Ve stejné chvíli, když vytváříme evklávy dobra, tíhneme také k tomu vytvářet to „vnější“, méně dobré. V extrémnější podobě, při

¹⁰ ¹⁰Jak říká Jeffrey Perl: „Výzva ke spravedlnosti může často sloužit jako překážka pro mír.“ (*Common Knowledge*, 8:1 (2002)). Jak Cardinal Lustiger dodává, „Bohužel, většina honosných deklarací o principech může sloužit pouze k ospravedlnění těch nejhorších zneužití.“ (*Common Knowledge*, 11:1 (2005), p. 22.)

¹¹ Pokud se chcete podívat na současný vědecký příspěvek k tomuto tématu, najdete si číslo 13 of *Common Knowledge*, 2007, on A “*dictatorship of relativism?*”

¹² Srovnej Ellsberg, R. (Ed.) (2001). *Thich Nhat Hanh: Essential writings*. New York: Orbis.

ustanovování dobra, utváříme i to, co je zlé. A když jsme potom pohnuti k tomu kontrolovat, trestat, uvězněvat, a nakonec odstranit zlé, tak jsou pak ti, kteří jsou tímto ohroženi nuceni k obraně. Hlavním výsledkem konfliktu mezi morálkami prvního řádu pak ve skutečnosti bývá přerušení komunikačního spojení. Na základě tohoto odloučení je pak zničen potenciál pro společné, plodné jednání. Když se dá tento eliminační impuls do pohybu, blížíme se vzájemnému zničení. Shýbáme se ke konci významu.

Eliminovat všechny ty, jejichž hodnoty nejsou identické těm našim, by zanechalo sotva jediný hlas....a prázdňé ticho.

Přesně zde můžeme přizvat do procesu *morálku druhého řádu*, kterou je, *kolaborativní (spolupracující) aktivita, která obnovuje možnost vytváření morálky prvního řádu*. Morálka druhého řádu nespočívá na logice osamocených jednotek, ale na vztahu. Z tohoto východiska, neexistují žádné projevy zla samy o sobě, ale význam veškerého jednání je odvozován ze vztahu. Přisuzovat jednotlivým individuím odpovědnost za nežádoucí chování, nejenom že představuje neschopnost čelit vztahovým podmínkám, ze kterých čin vzešel, ale vede také k odcizení a touze po odplatě. V případě morálky druhého řádu, individuální odpovědnost je nahrazena *vztahovou odpovědností* (relational responsibility), kolektivní odpovědností pro zachování možností koordinovaného jednání.¹³ Být odpovědný ke vztahům, znamená především snažit se udržovat proces společného utváření významu. V rámci vztahové odpovědnosti se vyhýbáme narcismu implicitně obsaženého v etických výzvách typu „péče o sebe sama“. Vyhýbáme se také druhému protipólu rozdělení na self a ty ostatní, vycházejícího z imperativu „péče o ty druhé“. Ve snaze být zodpovědný ke vztahům, vykračujeme mimo individualistickou tradici; péče o vztah se pak dostává do popředí.

Taková morálka druhého řádu obnovuje možnost morálky všeho druhu.

Kritik už asi číhá za dveřmi a říká :“Zdá se mi, že takový návrh morálky druhého řádu jednoduše obnovuje problémy obojího – individualismu i univerzální etiky. Neříkáme to stejné, jako když deklarujeme, že každý *jedinec by měl být* zodpovědný za proces udržování uspořádaných/sladěných vztahů? A pokud ano, nevytváříte tím zase další hierarchii dobra, ve které vybočující jedinec je považován za toho podřadného, který potřebuje napravit?“ Tohle je pochopitelná kritika a je třeba se jí zabývat.

Nejprve stojí otázka, *zda vztahová odpovědnost* opět vytlačí jednotlivé lidi do pozice, ve které je můžeme soudit. Odpovídám tím, že z pozice vztahovosti neexistují žádné individuální osoby, které by měly být zodpovědné. Vztahová odpovědnost musí sama vycházet z koordinovaného jednání. Praxe vztahové odpovědnosti se stávají srozumitelné ve vztazích. Individuální osoba může aktivovat scénáře péče o vztah, ale dokud není koordinovaná s druhými, nedá se počítat.

A otázka, zda je tato morálka druhého řádu další univerzální etikou? Ne pokud je konzistentní se svými vlastními předpoklady. Ideál navrhované etiky druhého řádu je v její ne-základovém základu

¹³ Více: McNamee, S., and Gergen, K. J. (1999). *Relational responsibility: Resources for sustainable dialogue*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. Tato pozice rezonuje silně s tím, Bergum and Dossetor nazývají “vztahová etika.” Nicméně, v proazování etiky péče a respektu k ostatním se ozývá zbytek individualistické tradice. Více: Bergum, V., and Dossetor, J. (2005). *Relational ethics: The full meaning of respect*. Hagerstown, MD: University Publishing Group.

(*non-foundational foundation*). Přikláníme se k této základové etice, abychom mohli pokračovat spolu, ale bez deklarování, že tato etika je absolutní, správná, nebo neochvějně ukotvená. Morálka druhého řádu není další pokus o obnovení univerzální hierarchie; je to pozvánka ke vzájemnému zkoumání.

Vztahová odpovědnost v akci

Jak jsme zjistili, tendence k vedoucí k rozdělení a konfliktu jsou vcelku normální výhonky vztahového života. Předsudek pak není známka vadného charakteru – vnitřní rigidity, dekompenzované kognice, emočního zkreslení a tak podobně. Lépe řečeno, dokud budeme pokračovat v normálním procesu hledání konsenzu v tom, co je opravdové a dobré, stavíme tím zároveň nežádoucí kategorie. Všude tam, kde jsou tendence k jednotě, kohezi, bratrství, závazku, solidaritě, nebo komunitě, vytváří se tím i odcizení. Měli bychom si odpustit neschopnost dosáhnout bezkonfliktních společností a harmonického světového řádu. To zůstane vždy mimo náš dosah. Naopak, vzhledem k našim silným tendencím ke konfliktu, otázkou je: Jakým způsobem můžeme postupovat, aby při stále vznikajícím konfliktu neústil v agresi, útlak nebo genocidu – ke konci všeho významu?

Výzvou morálky druhého řádu je péče o vztah. Ale co to znamená v termínech konkrétní akce? Jak bylo naznačeno, abstraktní koncepty jako morálka druhého řádu nepřinášejí nutně žádné konkrétní důsledky pro jednání. Zde narážíme na hranice morální teoretizování. Teorie neprovdaná za praxi je chudá nápady. Pojďme tedy nyní opustit hledání moudrých a uvědomělých slov, snažících se nastavit všechno správně. Pojďme spíše obrátit proces. Začneme objevováním takových aktivit a praxí, které se na první pohled zdají být efektivní v dosahování morálky druhého řádu. Můžeme tak přiměřet praxi a teorii ke vzájemné konverzi. Co nám příklady praxe říkají o možnostech vztahové etiky? A když znova přemýšlíme o etice, jaké nové praxe z toho mohou vzejít? Může nás konverzace mezi teorií a akcí posunout blíže ke vztahově životaschopnému světu?

Jaké jednání a praxe mohou být tedy v souladu s odpovědností ke vztahu? Ve značné míře jsme se touto otázkou zabývali v čtyřech předchozích kapitolách. V každém případě jsme vyzdvihli praxe – v tvorbě vědění, vzdělávání, terapii a organizacích – které vedli lidi k úspěšné koordinaci. Všechny tyto praxe přispívají ke světu, ve kterém je odstup vystřídán ponořením do vztahů. Nejnápadněji v kapitole 6 vykresluje množství dialogických akcí, které se specificky pokouší překlenout konfliktní hranice významů směrem k obnově mírového stavu. Uváděli jsme práci organizace Public Conversation Project, narativní mediace (Narrative mediation), nebo Restorative Justice. Všechny by se daly považovat za unikátní ve smyslu realizace vztahové odpovědnosti. Na tomto místě, ale chci přidat ještě jeden další rozměr do domény praxe. Konkrétně přiblížit práci iniciativ, které se pokouší přivádět jinak roztržité společnosti dohromady. Děje se to v této nové vlně veřejných akcí, které nacházíme jako důležité činitele při realizaci morálky druhého řádu.

Od soužití ke společenství (komunitě)

Mnoho kritiků v průběhu minulého století upozorňovalo na to, co viděli jako vymizení společenské účasti. *The Fall of Public Man (Pád veřejného člověka)* Roberta Sennetta a *Bowling Alone (Bowling o*

samotě) Roberta Putnama jsou dvěma z hlavních příspěvků. Podle nich je vytráčením vitality společenství ohrožen celý demokratický proces. Jak naznačují již argumenty předcházejících kapitol, bez příležitosti pro svobodné a otevřené uvažování, individuální volič sám o sobě není schopen zvážit všechny pro a proti důležitých otázek. Myslet nezávisle na jakémkoli vztahu znamená nemyslet vůbec. Nejdůležitější na tomto je, že nedostatek v oblasti společenství (komunitního fungování) znamená narušení plynutí (proudu) kolaborativní činnosti. Lidé se začali cítit bezpečně ve svých izolovaných prostorech a vně svých malých enkláv jsou pouze anonymními čísly, která jsou buď nevýznamná nebo ohrožující. V tomto kontextu pak úsilí o znovuustavení společenského propojení znamená morálku druhého řádu v pohybu.

Aby se jinak odcizení a lhostejní lidé mohli opět sblížit a objevit společné zájmy, kolaborace, spolupráce jsou opět v pohybu. Když lidé začínají sdílet zkušenosti a hodnoty a reflektují svou rozdílnost, hranice a oddělenost se stírají (rozostřují). Sevření morálky prvního řádu je uvolněno.

V lidských společnostech vždy budou existovat rozdíly pohledů a zájmů. Realita dneška je ale taková, že my všichni jsme nezávislí a zároveň musíme koexistovat na téhle malé planetě. Z tohoto důvodu, jediným rozumným a moudrým způsobem, jak řešit neshody a střety zájmů, ať už mezi jednotlivci či národy, je dialog. – Dalai Lama

Nebudu se pokoušet přezkoumávat těch mnoho fascinujících iniciativ o obnovení života v rámci společenství které se objevovaly v posledních letech. Názorné jsou ale například snahy Reuniting America (www.reunitingamerica.org), organizace která se napříč zemí snaží zvýšit příležitosti ke kolektivnímu uvažování. Specializují se na přivádění představitelů jinak protichůdných tradic – náboženských, politických, etnických – k *transpartizánskému* hledání nových a více souznějících politik. Minnesota Active Citizenship (www.activecitizen.org) sdružuje občanské lídry (vůdce), kteří by mohli vnášet kolaborativní praktiky do svých komunit (společenství) a pracovních prostředí. Důraz je zde kladen na postupy, které umožňují nejrozličnějším institucím – obchodním, náboženským, neziskovým a podobným – spolupracovat na větším přínosu pro občanské dobro. Projekt Imagine Chicago (<http://imaginechicago.org>) přivádí dohromady lidi z chudých městských komunit aby se mohli zamýšlet nad pozitivními možnostmi a spolupracovali s institucemi v celém městě na vytvoření lepší budoucnosti. Tento model je nyní rozšiřován do celého světa. Arlington Forum (www.arlingtonforum.org) se pokouší vytvořit občanskou společnost v Arlingtonu a současně nabízí nástroje a zdroje pro iniciativy v jiných komunitách. V Arlingtonu například započaly diskuse v rámci celého společenství na témata jako například stavební rozvoj, studentské úspěchy menšin a školní kultura. World Café (www.theworldcafecommunity.org) je světová síť lidí dobrovolně zapojených do organizování rozhovorů o lidských obavách – lokálních i globálních. Speciální postupy k ustavování plodných konverzací jsou nabízeny celosvětově. International Institut for Sustained Dialogue (www.sustaineddialogue.org) přivádí dohromady odcizené skupiny po celém světě. Jejich práce zahrnuje koordinovaný program na sblížení arabských, amerických a evropských skupin. Všechny tyto snahy zvou účastníky k překonání pohodlných konvenčních představ o dobru a potvrzují srozumitelnost alternativ.¹⁸ V těchto momentech potvrzení klíčí semínka regenerace morálky prvního řádu.

Je chladný zimní večer a já se vracím do svého hotelu v Amsterdamu. Na Leidseplein je shromážděný dav a já jsem zvědavý. Nacházím malé bruslařské kluziště a na něm hokejový zápas mezi dvěma mužskými týmy. Bouřlivý řev davu se mísí s výbuchy smíchu. „Proč se smějí?“ zeptal jsem se muže

stojícího vedle mě. „Protože to je hra mezi policisty a lupiči.“ odpovídá mi s úsměvem. Vidí, že jsem zmatený a vysvětluje, že to jsou týmy městské hokejové ligy. Mezi nimi je i jeden tým od městské policie a jeden poskládaný z bývalých odsouzených. Jsem zaujatý a on pokračuje ve vysvětlování, jak drobní zločinci v Amsterdamu pomáhají policii narušovat vážné zločiny jako prodej drog, davové násilnosti a podobně. Na oplátku má policie porozumění pro život těchto „zlodějíčků“. Koexistují ve službě většího dobra.

Jedna z největších výzev v budování společenství spočívá v oblasti náboženství. Výraz *náboženství* (religion) má kořeny v latinském *religiare*, v překladu tedy vázat nebo vázat na. Přesto, ironicky, díky silným tendencím balit náboženská přesvědčení do pláště fundamentální (zásadní) pravdy, náboženská hnutí často slouží jako společenské třídící stroje. Ochraňována budiž pšenice spravedlnosti a vyřazeny či zničeny budiž zbývající plevy. Silné tlaky jsou působeny na omezení pochyb a udržení víry. Rozkoly a následné množení sekt a vyznání je běžné. Nemělo by snad náboženství v pravdě svého původu odstraňovat oddělenost mezi lidmi a žít smysl společenství bez konce?

Bylo mi řečeno, že ve městě Nashville je ulice, ve které fungovaly tři církve: Church of God (Církev Boha), Church of One God (Církev Jednoho Boha) a Church of One True God (Církev Jednoho Pravého Boha).

Ekumenické hnutí pozývá ke společnému uvažování o různých vírách světa. Doposud ale, jak to vidím já, dalo toto hnutí zeširoka průchod pouze snahám sjednotit různá křesťanská vyznání pod jedním praporem. Takové sjednocení vedlo sice ke snížení odcizení, ale za cenu vytvoření jiného, nejspíše mnohem nebezpečnějšího, rozkolu. Ze vztahové perspektivy bychom tedy měli opatřovat práci takových organizací, jako je Inner-Faith Action for Peace in Africa, která se snaží sblížit tradiční africká náboženství s Buddhismem, Hinduismem, Islámem, Judaismem a Křesťanstvím za účelem podporovat mír. Interfaith Community for Action ve Wellesley (ICAW) sdružuje dobrovolníky z křesťanských, hinduistických, muslimských a židovských komunit společně s lokální vládou, aby tak poskytla bezpečné prostředí bez drog pro mládež. Interfaith Action iniciativa v Rochesteru, ve státě New York (www.buildingfaith.com) sdružuje různé církevní skupiny se zástupci různých etnických skupin k zahájení kolaborativního programu proti šíření násilí ve městě. Skupina Interfaith Action v Evanstonu IL (www.interfaithactionofevanston.org) sdružuje všechny víry při sycení hladových a péči o bezdomovce.

Náboženský pluralismus nezahrnuje pouhou koexistenci více tradic... vyžaduje zapojení napříč tradicemi.

Za obzor začátku (Více než začátek)

Uvádím pouze pár příkladů stále narůstající palety úsilí o překročení hranic vzdálenosti a nevraživosti. Vždy je tu řeč dialogu a jeho ozdravný potenciál ve světě pronikavého konfliktu. Ze vztahové perspektivy jsou to významné přínosy pro dosažení morálky druhého řádu, stavu, ve kterém obnovujeme možnosti kolaborace (spolupráce) a vznik dobrého. Nicméně v mnoha ohledech cítím, že pouze překračujeme práh pravděpodobnosti. Z části je tomu tak proto, že lidstvo ještě sotva nabylo vědomí vztahového základu svých realit a hodnot. Historie nás zásobuje nesčetnými důvody proč je

tomu tak. Řeč vědy, víry, osobní zkušenosti, nábožného osvícení, ty všechny slouží k ochraně, udržení a šíření určitých tradic. Diskurzy že něco „je pravda“, „je reálné“, „je morální“ a podobné, mohou vrážet klíny mezi lidi. V této části historie bojujeme o možnost přijímat polohy jako „pravdivé a nepravdivé“, „reálné a mytické“ „morální a amorální“. Říká se, že civilizace udělala velký krok kupředu když válka byla nahrazena racionálním argumentem. Racionální argument ale stále zůstává nástrojem pro nepřátelené strany k hledání vlastní výhody. Argument je často válkou jinými prostředky. Současnou výzvou je tedy vytvářet praktiky dialogu, které by nahradily válku i argument jako nástroje pro konfrontaci sporných rozdílů. Máme mnoho silných začátků, mohou však vzkvétat?

Občas jsem pesimistou. Tendence velkých a mocných institucí kreslit okolo sebe výrazné hranice je stále silná. Vlády, náboženství a byznys jsou ušlápnuty v logice ohraničeného bytí. Téměř nezvratně jsou tu „jen samy pro sebe, pro svou budoucí pohodu.“ A proto úspěchy tisíců obyčejných lidí snažících se pro sféru dobra mohou být zničeny jedinou raketou, silnými slovy Vatikánu nebo vládním řinčením zbraní. Hlavní změnou by tedy bylo vyvinout prostředky ke sblížení velkých institucí a širších lidských společenství v dialogických vztazích.

Občas jsem také optimistou. Jako mnoho-bytosti (multi-beings) neseme množství potenciálu pro vztahování se – kypící paletu morálních cílů, důvodů, emocionálních výrazů, motivů, zkušeností, vzpomínek... Ve výsledku každý z nás je částečně i tím, komu oponujeme. Tradice argumentu by **nás mohla postrčit do bitvy proti některým konkrétním rozdílům a při tom odmítnout obrovské**

I když posloucháme cizí argumenty, získáváme možnost je opakovat. Jsou nyní prvky našeho vlastního slovníku. Cesty vedoucí k překročení hranic jsou tedy mnohem četnější než dálnice kterým jsem dovolili, aby nás rozdělily. Máme dobře vyšlapané zvyky odporovat jeden druhému a zastavovat proud významu. Také ale máme enormní zásobárnu kolaborativních potenciálů čekajících na svou příležitost vyjádření. Výzvou tedy je objevit prostředky pro uvolnění toho proudu.